

LEVENSBSCHOUWELIJK ONDERWIJS IN BEWEGING

een impressie van enkele ontwikkelingen in de Nederlandse schoolcatechese

De schoolcatechese in Nederland heeft de laatste decennia een stormachtige ontwikkeling doorgemaakt. Jarenlang werd er over catechese gedacht in termen van het onverkort doorgeven van de leer en traditie van de kerk. In de zestiger jaren raakte dit denken in beweging, met name sinds in 1964 de aloude catechismus als verplicht leerboek buiten gebruik werd gesteld. Er ontwikkelden zich verschillende "stromingen" in catechese-land, deels met een geheel eigen karakter, deels elkaar overlappend: ervaringscatechese, bevrijdingscatechese, bijbelcatechese. Het denken rond catechese kan sinds die tijd globaal worden gekarakteriseerd in termen van: met kinderen, jongeren en volwassenen zoeken naar antwoorden op vragen rond datgene wat hen ten diepste bezig houdt; bezig zijn dus met zingevingsvragen zoals deze zich in het eigen leven, in de samenleving en in de christelijke traditie voordoen (1).

Deze algemene koerswijziging heeft grote gevolgen gehad voor de recente ontwikkelingen in de schoolcatechese, zowel in basis- als in het voortgezet onderwijs. Ontwikkelingen, die nog lang niet zijn uitgekristalliseerd en die in de komende jaren nog heel wat werk zullen vragen.

basisonderwijs

De basisschoolcatechese heeft tijdens een voortdurend proces van secularisatie in de loop der jaren een steeds minder kerkelijk gezicht gekregen en is mede onder invloed van een aantal onderwijskundige ontwikkelingen uitgegroeid tot een autonoom leergebied met eigen wetmatigheden en mogelijkheden (2). Ook de toenemende pluriformiteit en het groeiende multi-religieuze karakter van de moderne samenleving hebben de basisschoolcatechese een geheel ander gezicht gegeven. Deze ontwikkelingen zullen sommigen toejuichen, anderen zullen zich met zorg afvragen of deze koers wel de juiste is. Duidelijk is in ieder geval, dat bijvoorbeeld de pluriforme instroom van leerlingen - zowel in religieus als in cultureel-etnisch opzicht - op (katholieke) basisscholen, de vaak gehoorde geringe motivatie van leerlingen en leerkrachten, de financiële druk en onbevredigende antwoorden op de inhoudelijke planning van catechese/levensbeschouwelijke vorming, nog vele vragen te beantwoorden geeft.

Sinds de vernieuwing van de basisschoolcatechese begin zeventiger jaren zijn er ruim 800 projecten samengesteld door werkgroepen, catechetische centra, instituten en uitgeverijen. Met de toename van het aantal projecten nam ook de vraag naar ordening en planning in de basisschoolcatechese toe. Reeds in 1976 formeerde zich de eerste landelijke "jaarplangroep", die tot 1981 jaarlijks aanzetten gaf voor een aantal catechetische thema's, die door districtskatecheten (catechetische begeleiders van basisschoolteams) en catechetische werkgroepen verder konden worden uitgewerkt. Na 1981 ontstond, op initiatief van de Nationale Raad voor Catechese (NRK) de zogenaamde "raamplancommissie", die de opdracht kreeg een raamplan voor de basisschoolcatechese te ontwerpen. Dat raamplan kwam er evenwel niet; wel resulteerde de activiteiten van de commissie in het boek Planning van catechese op de basisschool (1983), waarin een aantal belangrijke catechetische stromingen onderscheiden werden en aanzetten gegeven voor een planning van catechese op de basisschool. Verschillende regionale werkgroepen en catechetische centra ontwierpen in de afgelopen jaren raamleerplannen, waarin zowel nieuw als bestaand materiaal werd ingepast.

Op initiatief van de Nederlandse Katholieke School Raad (NKSR) en de - voormalige - Nationale Raad voor de Catechese (NRK) voerde het Katholiek Pedagogisch Centrum (KPC) in Den Bosch in de

afgelopen jaren een project uit, dat tot doel had scholen en hun begeleiders concrete ondersteuning te bieden bij die herbezinning op en hernieuwde aanpak van levensbeschouwelijk onderwijs: meestal kortweg het LEVOBAS-project genoemd.

Aan de concrete handreikingen (3) lagen enkele belangrijke uitgangspunten ten grondslag. Zo wordt levensbeschouwelijke vorming niet gezien als een "apart" leergebied, maar dient in de context te staan van een brede oriëntatie op zingeving en waarden in een moderne samenleving. Vandaar dat sterk gepleit wordt voor een geïntegreerde aanpak van wereldoriëntatie, schoolcatechese en geestelijke stromingen. Leerlingen moeten worden geholpen om hun eigen inzichten te verbreden en te zoeken naar de relevantie van zingeving in hun eigen leven. De katholieke traditie neemt hierbij een voorkeurspositie in, maar wordt wel heel uitdrukkelijk in dialoog en communicatie gebracht met andere godsdiensten en levens- en wereldbeschouwingen.

De ervaringen die inmiddels met het op basis van bovengenoemde uitgangspunten zijn opgedaan geven aan, dat het zinvol is om op deze route verder te gaan. Behalve aan het eerder genoemde raamleerplan en concrete handreikingen rond de identiteit van de katholieke school, zal er door het KPC in de komende jaren zal aandacht worden gegeven aan de ontwikkeling van nieuw en inpassing van bestaand materiaal (4) waarin met name de methodiek en didactiek van het vak levensbeschouwelijk onderwijs verder wordt uitgebouwd.

Momenteel wordt er op verschillende fronten gewerkt aan raamleerplannen voor levensbeschouwelijk onderwijs. Zo bracht de Werkgroep Leerplan Catechese Breda begin dit jaar een rapport uit, waarin een fundamenteel nieuwe opzet voor levensbeschouwelijke educatie van kinderen, zowel in school als kerk (5), wordt gepresenteerd. Door het KPC wordt thans gewerkt aan een raamleerplan, dat een handreiking kan zijn voor opleiders, begeleiders en materiaalmakers in hun activiteiten t.b.v. basisscholen. Ook door de sectie catechetik van de Universiteit voor Theologie en Pastoraat (UTP) werd onlangs een voorstel gepresenteerd tot bepaling van de inhoud van het godsdienstonderwijs in katholieke basisscholen.

Met het in werking treden van de Wet op het Basisonderwijs (augustus 1985) werd een nieuw kennisgebied aan de basisschool toegevoegd: "geestelijke stromingen". De achtergrond van de invoering van dit nieuwe kennisgebied werd mede bepaald door de toenemende levensbeschouwelijke pluriformiteit en het groeiende multiculturele karakter van de samenleving. Daardoor kwam er een herbezinning van katholieke scholen op hun levensbeschouwelijke identiteit op gang, waarbij de waarden en normen uit de eigen traditie werden geconfronteerd en in dialoog gebracht met andere levensbeschouwingen en godsdiensten. Een heroriëntatie die thans nog in volle gang is en waarin de komende jaren nog heel wat tijd en energie zal worden geïnvesteerd.

voortgezet onderwijs

De catechese in het voortgezet onderwijs is vanoudsher veel minder bepaald geweest door het kerkelijke kader: catechese was en is naast andere schoolvakken een zelfstandig vakgebied. Maar evenals in het basisonderwijs maakt dit vakgebied momenteel een kritische fase door: de vaak vrijblijvende en onverschillige houding van leerlingen (het betreft immers geen eindexamenvak!), de druk op de urentabel (opnieuw vergroot wanneer de zgn. "Basisvorming" wordt ingevoerd - leerlingen moeten dan in de eerste drie leerjaren van het voortgezet verplicht 15 vakken volgen - feitelijk blijft er dan slechts een zeer beperkte "vrije ruimte" over, waarbinnen catechese/levensbeschouwing zich een plaats moet verwerven), de gevolgen van de secularisatie en multi-religieuze samenleving werken uiteraard ook hier door. Maar ondanks deze wellicht wat pessimistische en negatieve situatieschets, is er anderzijds onder veel jongeren een groeiende belangstelling te bespeuren voor zingevingsvragen.

Een belangrijke impuls voor de recente ontwikkelingen op het terrein van de schoolcatechese in het voortgezet onderwijs werd gegeven in het zgn. SLEVO-rapport, dat in april 1985 verscheen (6). In dit rapport werd een aantal aanbevelingen gedaan die tot doel hadden om een samenhangend beleid te ontwerpen voor het vak. In aansluiting op dit rapport werd een actieplan opgesteld (7), waarvan de ontwikkeling van een identiteitsbrochure, een raamleerplan en daarop gebaseerd methodisch materiaal deel uitmaakten. Een nieuwe commissie ging aan het werk, hetgeen in september 1989 resulteerde in een tweetal publikaties: De levensbeschouwelijke identiteit van het katholiek voortgezet onderwijs ("Brochure A") en Een nieuw raamleerplan voor het godsdienstonderwijs op katholieke scholen voor voortgezet onderwijs ("Brochure B"), uitgegeven onder verantwoordelijkheid van de NKSJ (8). In het raamleerplan worden de grote lijnen aangegeven voor de verdere uitwerking van deelschoolwerkplannen: legitimatie, doelstelling en inhoud.

In het raamleerplan wordt voor een nieuwe benaming van het vak gekozen: levensbeschouwing. Het vak levensbeschouwing gaat uit van een levensbeschouwelijke optiek (een formeel kader, een "bril" waardoor men naar de werkelijkheid kijkt), waarbinnen allerlei uiteenlopende visies te onderscheiden zijn. De term "levensbeschouwing" - een nog vrij jonge term (9) - wordt in het raamleerplan omschreven als: "de wijze waarop mensen zin geven aan hun leven door hun bestaansgrond te bevragen en de diepste intenties van hun handelen te verklaren". Levensbeschouwing treffen we aan op drie niveaus: individueel (als een groeiproces van ieder mens), institutioneel (als uiting van een bepaalde traditie, waarbinnen of in confrontatie waarmee ieder zijn eigen levensbeschouwing ontwikkelt) en maatschappelijk (als uitdrukking van het doen en laten van de gehele samenleving). Voor een verantwoorde levensbeschouwelijke vorming is een wisselwerking tussen deze drie niveaus nodig en noodzakelijk.

Het vak wil een bijdrage leveren aan de persoonsvorming, de beroepsvoorbereiding en de maatschappelijke oriëntatie van leerlingen, waardoor ze in staat zijn a) de levensbeschouwelijke aspecten van de werkelijkheid te onderkennen, b) in toenemende mate hun plaats op levensbeschouwelijk gebied te bepalen en c) deze plaatsbepaling te verwoorden en te verantwoorden in communicatie met de christelijke en andere levensvisies. En vanwege het feit dat het christelijk geloof in onze hedendaagse samenleving een belangrijke plaats inneemt én vanwege haar eigen identiteit, zal op een katholieke school aan de christelijke traditie zowel kwantitatief als kwalitatief meer aandacht worden besteed.

In het raamleerplan is op grond van de algemene doelstelling een aantal eindtermen (10) en een concreet basisplan voor de eerste vier jaar voortgezet onderwijs uitgewerkt. Om de veelomvattende problematiek van zingeving- en ethische vragen voor leerlingen toegankelijk te maken, is gekozen voor een werkmodel, waarbinnen de wisselwerkingen zichtbaar worden tussen vragen van mensen en het aanbod van tradities en gangbare stromingen van levensbeschouwelijke aard (zowel geïnstitutionaliseerde als niet-geïnstitutionaliseerde, expliciete en impliciete, antropologische, religieuze en gelovige). De inhoud van het vak wordt dus gevonden in een koppeling van eeuwenoude zoekprocessen aan het zoekproces van leerlingen.

Het nieuwe raamleerplan kan worden gezien als een belangrijke mijlpaal ter verbetering van de structurele en inhoudelijke positie van de schoolcatechese in het voortgezet onderwijs; thans dus "levensbeschouwing" genoemd (11).

Uiteraard is het niet zo, dat met dit raamleerplan alle problemen zijn opgelost en dat er volledige eensgezindheid heerst over alle uitgangspunten. Zo is er bijvoorbeeld onder docenten naast instemming

ook bezorgdheid en weerstand met betrekking tot de plaats van het christendom en de christelijke traditie in het raamleerplan. Sommigen zijn van mening dat de betekenis ervan wordt uitgehold en pleiten dan ook voor het behoud van de term schoolcatechese; anderen zijn enthousiast over de nieuwe koers van het vak en zijn zelfs bang dat aan het christendom een te overheersende plaats wordt toebedeeld (12). Behalve vragen over de "voorkeurspositie" van het christendom en de nieuwe naamgeving van het vak, is ook een discussie op gang gekomen over de wetenschapstheoretische legitimatie: heeft het vak levensbeschouwing een eigen specifieke vakwetenschap nodig en hoe ziet dat referentiekader er dan uit? In dit opzicht zou het gedachtengoed van de Amerikaanse theoloog P. Knitter - een mixture van godsdienstwetenschap en theologie - een heilzame weg kunnen wijzen (13).

Intussen is reeds een aantal methoden verschenen die gebaseerd zijn op doelstellingen en inhoud van het nieuwe raamleerplan (14). Zoals was voorzien in het actieplan is ook onder coördinatie van het Katholiek Pedagogisch Centrum een project materiaalontwikkeling op basis van Brochure A en B gestart, waarvan de eerste concrete resultaten tegen het einde van het schooljaar 1991-1992 te verwachten zijn.

NOTEN

1. Zie brochure Om zorg te dragen, Nijmegen, 1988.
2. Voor een uitstekend overzicht van de verschuivingen in het godsdienstonderwijs van de laatste decennia zie het artikel van M. Mommers, Schuivende panelen in het godsdienstonderwijs, in School en Godsdienst 43(1989)3, 45-50.
3. In het kader van dit LEVOBAS-project verschenen tot nu toe:
 - Wat mensen beweegt (onderwijsleermateriaal voor geestelijke stromingen)(1986-1988)
 - Levensbeschouwelijk onderwijs (een instrument voor planning op katholieke basisscholen) (1988)
 - Zin in leven (levensbeschouwelijk onderwijs voor kinderen van 4 tot 8 jaar)(1988)
 - Verder kijken (onderwijsleermateriaal voor levensbeschouwelijk onderwijs aan kinderen van 9 tot 12 jaar)(nog te verschijnen)
 - Drie huizen en de wens van Adriaan (waardenoriëntatie voor kinderen van 8 tot 12 jaar)(1989)
 - Katechesemateriaal onder de loep (systematische analyse van katechetische projecten en methoden)(1989)
4. Voor een overzicht van het bestaande materiaal zie OVERZICHT KATECHETISCHE PROJECTEN (uitgave KPC, Den Bosch) en School en Godsdienst 42(1988)4.
5. In het najaar verschijnt onder auspiciën van de Interdiocesane Commissie Kindercatechese (IKK) en de Werkgroep Volwassenen Katechese (WVK) een rapport over catechese in de parochie (KIP), onder de titel Gouden eieren.
6. SLEVO = Studiecommissie Levensbeschouwelijke Vorming. Deze commissie werd ingesteld door de NKSR (Nederlandse Katholieke School Raad) en de - inmiddels opgeheven - NRK (Nationale Raad voor Katechese).

7. Dit actieplan omvatte zeven actievelden: 1) aandacht voor de structurele plaats van het vak; 2) de ontwikkeling van twee brochures; 3) systematiseren van methodisch materiaal; 4) ontwikkelen van nieuw didactisch materiaal; 5) ondersteuning van scholen; 6) nascholing van docenten; 7) vernieuwing van de opleidingen. De werkgroep die uitvoering gaf aan dit actieplan bestond uit medewerkers van het KPC, het (voormalige) HKI, de Hogeschool Katholieke Leergangen Tilburg en het secretariaat NRK (= Landelijk Secretariaat voor Katechese, LSK).

8. Het besteladres voor beide brochures is: NKSR, Postbus 82158, 2508 ED DEN HAAG of KPC, Postbus 482, 5201 AL DEN BOSCH. Een beknopte en hanteerbare samenvatting werd gemaakt door Wim Mathijssen en is uitgegeven door de VDL (te bestellen bij uitgeverij V.d. Oever, Lange Brugstraat 9, 4871 CL ETTEN-LEUR). Wie zich verder wil verdiepen in de discussie rond het nieuwe raamleerplan, zie vooral:

- Katholiciteit en Katechese nr. 47/48 (september 1989): De brochures A en B. (ontstaan, status, uitgangspunten, discussies, samenvatting)
- Katholiciteit en Katechese nr. 50 (juni 1990), Brochures A en B nader bekeken.
- Verbum, tijdschrift voor jongerenkatechese:
 - 1988/7: presentatie en vergelijking met andere leerplannen (o.a. België)
 - 1989/4: historie en analyse van 20 jaar raamleerplanontwikkeling
 - 1990/7: wikken en wegen rond Brochure B

9. Zie Tr. Andree, Levensbeschouwing, waar praten we eigenlijk over? in Verbum 56(1989)7, 127-132.

10. Deze eindtermen luiden: "De leerlingen:

- kunnen zin- en ethische vragen stellen;
- kunnen deze in relatie brengen met de zoekontwerpen en antwoorden van verschillende levensbeschouwingen, met name het Christendom;
- kunnen met anderen communiceren over zin- en ethische vraagstukken;
- kunnen de beeldende taal (de z.g. "tweede taal") hanteren en de dieperliggende betekenis van verhalen, symbolen, beelden en andere expressies op levensbeschouwelijk gebied achterhalen;
- hebben kennis van en inzicht in het Katholicisme en andere christelijke tradities;
- hebben kennis van en inzicht in andere levensbeschouwingen zoals: jodendom, islam, humanisme, marxisme/socialisme;
- kunnen de persoonlijke, maatschappelijke en geïnstitutionaliseerde dimensies van levensbeschouwingen onderkennen en met elkaar in verband brengen;
- kunnen beschrijven, welke functies levensbeschouwingen (zoals troost, protest, legitimatie, kritiek) uitoefenen in het persoonlijk leven en in de samenleving, en kunnen deze functies kritisch beoordelen".

11. Deze naamsverandering van het vak komt ook tot uiting in een veranderde naamgeving van de Vereniging van Katechese Docenten (VKD), thans Vereniging voor Docenten Levensbeschouwing (VDL) geheten.

12. Zie J.v. Lier, Een voorkeursbehandeling? Over de positie van de christelijke traditie in het vak levensbeschouwing, in Verbum 58(1991)2, 32-39.

13. Zie Bert de Reuver, Gezocht: een nieuwe vakwetenschap, in Verbum 57(1990)8, 154-160.

14. In Berichten en Belangen (contactblad van de VDL) worden vanaf nr. 158 thans gangbare methoden gescreend op basis van uit het raamleerplan gedestilleerde criteria.

.....

Jan Simons werkte als bibliothecaris en redactiesecretaris van de tijdschriften School en Godsdienst, Verbum en Opstap bij het Hoger Katechetisch Instituut (HKI) in Nijmegen, dat in september 1990 werd opgeheven. Sinds die tijd is hij als stafmedewerker verbonden aan het Katholiek Pedagogisch Centrum (KPC) in Den Bosch, waar genoemde tijdschriften momenteel worden uitgegeven.